

OSMANLI'DA RESMİ ULUSÇULUK VE DİL POLİTİKASI

Cevat Özyurt*

ÖZET

Matbaa yayıncılığının başlaması ve modern dönemde devletlerin merkezileşme çabaları, ulusal dillerin oluşumuna katkıda bulunan iki önemli faktördür. Bu çalışmada, 19. yüzyıl Osmanlı yönetiminin dil politikasının, Türkçe'nin ulusal dil haline gelmesindeki etkileri üzerinde durulmaktadır. Osmanlı İmparatorluğu zamanın ihtiyaçlarını karşılamak ve azınlıkların başlattığı ayrılıkçı ulusçuluğun etkilerini zayıflatmak amacıyla 19. yüzyılda bir dizi yapısal reformlar başlatmıştır. Yönetim halkla ilişkilere ve kamuoyuna daha fazla önem vermek istemiştir. Bu istek, yönetimin dile bakışında köklü değişiklikler meydana getirmiş ve devletin gazete yayıncılığına başlamasına neden olmuştur. Gazete yayıncılığının yanı sıra, Osmanlı yönetiminin merkezileşmesi, modern eğitim kurumlarının yaygınlaşması gibi olgular, beraberinde dilde standartlaşma ve sadeleşmeyi gündeme getirmiştir. Bu yüzyılda, yönetimin izlemiş olduğu politikalar sonucu, konuşma dili ile yazı dili arasındaki farklılık azalmaya başlamış ve İstanbul lehçesi, oluşmakta olan ulusal dilin temel formu haline almıştır.

Anahtar sözcükler: Resmi ulusçuluk, ulusal dillerin oluşumu, gazetecilik ve uluslaşma, dilsel bütünleşme, dilde sadeleşme, sosyal dilbilim

OFFICIAL NATIONALISM AND LANGUAGE POLICY IN OTTOMANS

ABSTRACT

The start of printing house and the trials of centralization of states in modern era are the two important factors in reformation of national languages. In this article, the effects of Ottomans' linguistics policies in 19th century on the formation of Turkish as a national language will be argued. Ottoman Empire had started a series of structural reforms in 19th century in order to supply the demands of the changing time and to prevent the effects of separatist nationalism of the minorities. The government wanted to underline the importance of public relations and public opinion. Therefore administration's perception of language had gone under radical changes and the state had started printing newspapers. Besides the printing of newspapers, some other causes such as the centralization of Ottoman government and the spreading of modern education foundations had necessitated the standardization and simplification of the language. In that century, as a result of the policies applied by the government, the differences between written and spoken language had started decreasing and the dialect of Istanbul had turned out to be the basis form of the national language.

Keywords: Official nationalism, formation of national languages, journalism and nationalization, linguistic integration, linguistic simplification, social linguistics.

GİRİŞ: ULUSAL DİLLERİN DOĞUŞU

Bireylerarası kimlik bağının ve birey-toplum ilişkisinin kurulmasında, dil önemli rol oynar. Modern zamanlarda ulusçular iletişim aracı olan dili ulusun temel kurucu unsurlarından biri olarak ele alıp, siyasallaştırmışlardır (Hobsbawm 1996:1069). Ulusçuların dile önem vermesi, yazı dilinin ulusçuluk çağından önce (kendiliğinden uluslaşma sürecinde) toplumsal bütünleşmede ve kolektif kimliğin kazanılmasında önemli rol oynadığının bilincinde olduklarının bir göstergesidir.

Yazı dilinin dini ve yerel topluluklar arasında bütünleştirici rol oynayarak ulusların oluşumuna katkıda bulunmaya başlaması, Batı'da matbaanın 16. yy. başlarında yaygınlaşmasına kadar geriye gider. Siyasal bir topluluk biçimi olarak ulusların ortaya çıkışı, belli bir toprak parçasında belli bir dilin hâkim hale gelmesiyle mümkün olmuştur. Dil ve kültürün uluslaşması kapitalizm, Protestanlık, laikleşme, modern devlet, merkezi monarşi, bürokrasi ve özgürleşmeyle ilişkili bir biçimde, 'Fransız Devrimi'ne kadar kendiliğinden işleyen bir süreç olmuştur.

* Uzman, Kırıkkale Üniversitesi

Avrupa'da ulusal diller ilk olarak, basılı eserlerin iletişimde hâkim hale geldiği ve yoğun bir kitle iletişiminin gerçekleştiği coğrafyalarda ortaya çıkmıştır. Matbaa, tüm Hıristiyan Avrupa toplumlarının ortak 'yazı dili' (lingua franca) olan Latince'nin çökmesini ve belli bölgelerde hâkim olan dil ve lehçenin diğer dilleri ve lehçeleri bastırarak 'ulusal dil' haline gelmesini sağlamıştır (Mauss 1996:89, Woolf 1996:30).

Ulusal dillerin kökeni, yöresel ve/veya sınıfsal lehçelerdir. Bazı lehçeler, yazıyla yaygınlaşarak ulusal dil düzeyine ulaşmış ve diğer lehçelerden farklılaşmıştır. Ulusal diller lehçe özünden koparak, lehçeye özgü deyişlerden arınarak, farklı lehçelerden/dillerden kelime alarak zenginleşmiş, özgün ve standart bir söz dizimi oluşturmuşlardır (Ong 1999:128).

İlk basılı eserler Latince olmasına rağmen, bu dil, zor öğrenilen ve gündelik hayatta kullanılmayan bir seçkin dili olduğundan, kısa bir süre sonra Latince pazarı basılı esere doymuştur. Bu durum, kitap yayıncılarını geniş halk kitlelerinin oluşturduğu 'tek dilli pazar'lara yöneltmiştir. Protestanlığın Latince yerine yerel dilleri din dili olarak kabul etmesi, ve İncil çevirilerinin ve din kitaplarının yerel dillerde yayınlanmaya başlanmasıyla, 16. yüzyılın ilk yarısında yayıncılık kapitalistler için önemli bir sektör haline gelmiştir. Bu dönemde, tarihte ilk kez kitlesel okura hitap eden ve herkesin imkanlarının elvereceği dini popüler yazın olgusuyla karşılaşmıştır. 1522-1546 yılları arasında Kitab-ı Mukaddes çevirileri 430 baskı yapmıştır. Almanca yayınlanan kitapların yarıya yakını Luther'e aittir. Bu özelliğiyle Luther'in, ilk best-seller yazarı olduğu söylenebilir.

Yayın piyasasından para kazanmak isteyen kapitalistler ile düşüncelerini kitlelere ulaştırmak isteyen Protestanlar arasında doğal bir koalisyon oluşur (Anderson 1995:54-5). Dil sorunu Protestanlar için bir iletişim sorunuyken, kapitalistler için pazar sorunudur. Matbaa, bilginin kitlesel üretimi ve yayılmasını sağlayarak, girdiği her yerde geleneksel düşünce ve yaşam tarzlarında köklü ve hızlı değişimlere neden olmuştur. 15. yüzyılın sonlarına kadar, kilisenin tekelinde olan seçkin Avrupa düşüncesi gerileyerek, yerini kitlelere hitap eden yeni düşüncelere bırakmaya başlar. Başta Protestanlar olmak üzere, kilisenin düşünce üzerindeki seçkin tekelinden rahatsız olan ve bu duruma karşı kitleleri bilinçlendirme-

ye çalışan çevreler, kendilerini ifade aracı olarak, halkın kolaylıkla anlayabileceği anadilleri kullanmayı tercih ettiler. Ne var ki, yazılı olmayan anadiller, coğrafi yakınlık ve ulaşılabilirliklerine bağlı olarak, "birbirleriyle iletişim kuran yerel ağızlar ya da lehçeler karmaşasıdır". Farklı lehçeleri konuşan insanlar arasında iletişim sağlayacak konuşulan bir 'ulusal dil' yoktur (Hobsbawm 1995:71). Bu çeşitli dil ve lehçelerin her birinde yayın yapmak kapitalistler için, rasyonel bir yol değildi. Basılı ürünleri mümkün olan en geniş kitleye yayma arzusu kapitalistlerin diller ve lehçeler arasında bir seçim yapmasını gerekli kılıyordu.

Matbaa, yazarlar ve anadiller için olduğu kadar, üretim ve piyasa için de bir kitleselleşme olgusu yaratmıştır. Matbaa, "kitle üretiminin ilk biçimi" (McLuhan 2001:275), kitap da montaj hattında üretilen ilk endüstriyel üründür (Ong 1999:142). Yeni bir iletişim teknolojisi olan matbaanın yeni bir üretim ilişkileri sistemi olan kapitalizmle etkileşimi, insanları siyasal coğrafyalar içinde mahkum oldukları dilsel çeşitlilikten kurtaracak ve yeni toplumsal ilişkileri ortaya çıkaracak bir altüst edici etkileşimdir.

Matbaa, kapitalizm ve dilsel çeşitlilik arasındaki etkileşim, ulusların yerel ve dinsel topluluklar üstü yeni ve ortak bir kimlik temelinde hayal edilebilirliğini mümkün kılmıştır. Anderson, Avrupa'da yayın dilleri aracılığıyla ulusal bilincin gelişmesinin üç boyutlu bir süreç olduğunu göstermiştir:

1- Matbaanın ortaya çıkardığı yayın dilleri, Hıristiyan Avrupa topluluklarının ortak dili olan Latince'nin altında, yerel halk dillerinin ise üzerinde ortak bir "mücadele ve iletişim" mekanı yaratmıştır. Lehçelerin çizdiği sınırların ortadan kalkması, yeni gelişen yazı dili etrafında bir cemaat olarak 'ulus'un hayal edilmesini mümkün kılmıştır.

2-Yayıncılık dile yeni bir sabitlik ve istikrar kazandırarak, dilin zaman içindeki değişim hızını yavaşlatmıştır.

3-Yayın dillerinin olgunlaşması, lehçeler arasında bir iktidar mücadelesiyle mümkün olabilmıştır. Her lehçe aynı oranda yayın diline yatkın değildir. Kendi yayın dillerini oluşturamayan lehçeler itibar kaybetmişlerdir (Anderson 1995:59-60).

17. yüzyıla gelinceye kadar, Avrupa'da yazılı diller büyük ölçüde gelişimlerini tamamlamış, büyük topraklar üzerinde tek bir dilin yazılı hale geldiği bir birleşme süreci ortaya çıkmıştı. 16. yüzyılda gelişen ulusal diller bağımsız edebiyatların oluşumuna da katkıda bulunuyordu. Yayın dilinin uluslaşmaya en önemli etkisi, toplumun farklı kesimlerinin aynı dili konuşması ve düşünmesini sağlamış olmasıdır (Guibernau 1996:118). Farklı lehçeler arasında birleşmenin sağlanmasıyla yatay bütünleşme; farklı toplum kesimleri arasında birleşmenin sağlanmasıyla da dikey bütünleşme gerçekleşerek toplum ile ulus bir çok yönden özdeş hale gelmiştir.

Matbaanın yanı sıra ulusal dillerin oluşmasına katkıda bulunan bir başka olgu, 16. yüzyılda modern ulus-devletin öncüleri sayılan merkezi monarşilerin ortaya çıkmasıdır. Yönetimin merkezleşmesi, merkez ve taşra teşkilatları arasında yoğun bir iletişimi ve ortak bir bürokrasi dilini zorunlu hale getiriyordu. Ulus-devletlerin vatandaşlarından okur-yazar olmalarını beklemleri de dilin demokratikleşmesini ve yazı dili ile konuşma dili arasında bir yakınlaşmayı zorunlu kılmıştır. Bürokrasi ve eğitim alanlarındaki iletişim ihtiyacını karşılamak amacıyla gerçekleşen dil sadeleşmeleri kültürel bir olgu olmaktan çok, yönetici çevrelerin halka ulaşma ve halkı yönetime bağlama kaygısından doğan demokratik bir olgudur (Hobsbawm 1996: 1069).

Matbaa-kapitalizm ilişkisi, belli dil ve lehçeleri 'kitlesele iletişim' araçlarına dönüştürürken, aynı zamanda kullandığı yazı dil ve lehçelerin 'standartlaşma'sını ve yerel-üstü bir nesnellığe ulaşmasını sağlar. Ulusal dillerin kuruluşunda temel sorun, standart ve homojen hale getirilecek dile temel olarak hangi lehçenin alınacağıdır. Ulusal dilin gramer ve imla yönünden standartlaştırılması, homojenleştirilmesi ve sözcük dağarcığının zenginleştirilmesi ise ikinci planda kalır (Hobsbawm 1995:72-3).

Matbaa, bir toplumun değerlerini kendine gösteren bir ayna gibidir. Matbaa aracılığıyla bir toplum kendini ilk defa görüp, tanımaya başlar. Böylece, yerel ve dinsel cemaatlerin ötesinde, toplumsal kimliğin kazanılması ve dolayısıyla ulusallaşma sürecine girilir. Basılı ve görsel hale gelen "anadil, kendi sınırlarıyla toplumsal birliğin görünümünü sunar" (McLuhan 2001:305).

Gazete ve Ulusal Bilinç

Gazete kitaba oranla daha popüler, ama aynı zamanda daha az dayanıklı bir iletişim aracıdır. Kitap, "çağımızın dayanıklı tüketim mallarının habercisi" olduğu gibi, gazete de "modern dayanıklı tüketim mallarına içkin olan işi bitme, modası geçme eğilimi"nin habercisidir. Gazete, kısa sürede işi bittiği ve modası geçtiği için "olağanüstü bir kitlesele ayini mümkün kılar" (Anderson 1995:50).

Herhangi bir ulusal dilde basılan kitap ve gazetelerin piyasası içeride o ulusa ait özel mekanı, dışarıda ise o ulusun etki alanını gösterir. Gazete, gündelik dilde, düzenli ve kısa periyotlarla yayınlandığı için, dil temelli bir topluluğa ait olma bilincinin kazanılmasında kitaba oranla daha etkilidir; yazı dili ile konuşma dilini kaynaştırmada da kitaba oranla daha başarılı olmuştur. Bu nedenle, ulusal dillerin oluşumunda ve bu dilin kitleler tarafından benimsenmesinde, ayrı bir öneme sahiptir. Bir gazetenin belli bir coğrafyada eş zamanlı olarak okunmasını/tüketilmesini, üyelerinin birbirlerini tanımadığı hayali bir topluluğun olağanüstü bir kitlesele ayini olarak değerlendirmek mümkündür. Daha 19. yüzyılın başlarında Hegel, her sabah yinelenen bu ayinleri, modern insanların sabah duaları olarak değerlendirmiştir.

Yukarıda gördüğümüz gibi, yayın dilleri başlangıçta kendiliğinden uluslaşmış, daha sonraları da faydacı bir yaklaşımla taklit edilebilir bulunmuş, belli bir tarihten sonra ulusçular, ulusal dilin oluşturulmasında bu modelden faydalanmışlardır.

RESMİ ULUSÇULUK VE OSMANLI'DA ULUSLAŞMA SÜRECİ

Dil ve kültürün ulusallaşması ve siyasal kimliğin temel unsurları haline gelmesiyle, belli büyüklüğe sahip imparatorluklarda din, dil ve etnik temelli ayrılıkçı ulusçuluklar görülmeye başlanır. Ayrılıkçı ulusçuluk düşüncesine tepki olarak bazı imparatorluklar, eşitlik ilkesi temelinde kurulan vatandaşlık kurumlarıyla bireyi siyasetin öznesi durumuna getirmek suretiyle, birey-devlet ilişkisini güçlendirecek farklı (resmi) bir ulus arayışına yönelmişlerdir. İmparatorluklar değişen siyasal ve toplumsal yapıya uyum sağlayabilmek için, belli başlı bazı halk-yayın dillerini devlet dili olarak kabul etmişlerdir. 1850'lere gelindiğinde hane-

danların, halk dillerinden birini devlet dili olarak kabul ederek, gelişmekte olan ulusal kimliklerden birine doğru yanaştığı veya böyle bir kimliği inşa etmeye çalıştığı görülür. Ulus düşüncesinin değerinin artmasıyla Romanoflar Büyük Rus, Hanover hanedanı İngiliz, Hohenzollernler de Alman olduklarını keşfettiler ve kendilerini yerli kılmak için çeşitli yollara başvurdular.

Anderson, hanedanların uluslaşma eğilimini, 'resmi ulusçuluk' olarak adlandırır. Resmi ulusçuluk, ulus ile hanedanlığın/imparatorluğun iradi olarak kaynaştırılmak istenmesidir. Resmi ulusçuluğun örneklerinden biri Romanofların uyguladığı Ruslaştırma politikasıdır. Romanofların ulusçuluk söylemi 1832'de başlamasına rağmen, 1880'lere kadar hanedanlığın resmi politikası haline gelmemiştir. 1887'de başlayan eğitim dilini Rusçalaştırma çalışmaları, 1893'e gelindiğinde sınıflarda Almanca konuşulduğu gerekçeyle bir üniversitenin kapatılması noktasına kadar götürülmüştür. Bir hanedanlık siyaseti olan Ruslaştırma hareketi, Büyük Rus Ulusçuluğu ideolojisinin kitleselleşmesinde önemli mesafeler almıştır (Anderson 1995:99-104).

Resmi ulusçuluk, "dışlanma ya da marjinalleştirilme tehdidi altındaki iktidar gruplarının" popüler ulusçulukların imparatorluklara vereceği zararları azaltmak ve ulusçu duyguları manipüle etmek için başvurduğu politikalar. Resmi ulusçuluk politikasının temel özelliklerinden biri, "ulusla hanedanlık mülkü arasındaki ayrıklığın üstünü örtüyor" olmasıdır. Bu politikaya göre, "Macarlaştırılması gereken Slovaklar, İngilizleştirilmesi gereken Hintliler, Japonlaştırılması gereken Koreliler vardı". Resmi ulusçuluk, bu hedeflerine hiç bir zaman ulaşamadı. Ama imparatorlukların çekirdeğinde ortaya çıkan ulusçu duygulardan bir süreliğine de olsa yararlanarak ve sivil ulusçuları manipüle ederek hanedanlıkları 20. yüzyıla kadar taşımayı başarmıştır (Anderson 1995:126-8).

Resmi ulusçuluğun bir başka örneği Osmanlı'da görülür. Osmanlı hanedanlığı, modernleşme ve dışa açılma sürecinde kimliğini yeniden tanımlama ihtiyacı hissederek, dolaylı yollardan (yazı dili aracılığıyla) Türklüğe yakınlaşır. Farklı din, mezhep ve dil topluluklarının bir arada tutan Osmanlı 'millet sistemi'nden, din, mezhep ve dil ayrımcılığı yapmayan eşitlikçi bir ulus yaratmak isteyen yönetim, ulusal kimliğine temel olarak

'Osmanlılık'ı almıştır. 'Osmanlılık' düşüncesi, "ben tebaam arasındaki din farkını cami, havra ve kiliselere girdikleri zaman görmek isterim" diyen II. Mahmut döneminden itibaren, bir "Osmanlı milleti" vücuda getirmek gayesiyle savunulmuştur (Fındıkoğlu 1999:630). Bu fikir, daha sonra 'Tanzimat Fermanı'yla devlet politikası haline getirilmiş, 'Islahat Fermanı' ve 'Kanun-u Esasi' ile de geliştirilmeye çalışılmıştır.

Resmi ulusçuluk sürecinde Osmanlı yönetiminin Türklüğe yakınlaşması dil aracılığıyla olmuştur. Bu yakınlaşmanın temelinde duygusal nedenlerden ziyade pragmatik nedenler yer alır. Popüler ve kültürel ulusçuluklarda dile etnik grubu "şanlı tarih"e ve "özgünlük"e ulaştırmanın bir aracı olarak bakılırken (Spencer ve Wollman 2002: 77), Osmanlı resmi ulusçuluğunda yazı dili, verili etnik ve kültürel çeşitlilikle çatışmayan bir üst kimlik yaratmanın aracı olarak görülmüştür. Bu yaklaşım, zamanla Türk dilini toplumsal bütünleşmenin önemli aracı haline gelmiştir. Osmanlı ulusçuluğunun, onu Rus, İngiliz, Macar, Japon ve Avusturya resmi ulusçuluklarından ayıran önemli farklılıkları bulunmaktadır. Bu farklılığı şöyle sıralayabiliriz; Osmanlı yönetiminin geliştirdiği ulusçuluk herhangi bir etnik temele dayanmaz; bütün teb'a için eşitlik ve yurttaşlık tesisi yoluyla liberal bir 'Osmanlılık' politikası güder (Smith 1995:63); merkezileşen ve modernleşen devletin işlerini yürütmek için Türkçe'yi ön plana çıkaran bir dil politikası olmasına rağmen, topluluklarla iletişimde topluluk dillerinin kullanılmasına devam eder. Kısaca, diğer imparatorlukların resmi ulusçuluklarından farklı olarak, Osmanlı ulusçuluğu dışarıya karşı irredentist ve içeride asimilasyoncu değildir.

OSMANLI'DA RESMİ ULUSÇULUK VE İLETİŞİM SORUNU OLARAK DİL SORUNU

Osmanlı yenileşme politikaları daha çok, yapısal reformlarla devlet kurumlarını modernleştirmeyi ve yönetimin merkezileştirilmesini amaçlamıştır. Bununla birlikte, toplumsal yapı, devlet-birey ilişkileri ve devlet-topluluk (cemaat) ilişkilerinin yeniden düzenlenmesi yönünde önemli bir paradigma değişimi yaşanmıştır.

Biz burada devletin kamuoyu, basın, dil politikalarından ve 'iletişim sorunu olarak dil sorunu'nu çözme politikalarından hareketle bu para-

digma değişikliğinin ve Osmanlı'daki resmi uluslaşma çabalarının izlerini sürmeye çalışacağız. Konuşma dili ile yazı dilinin, halk dili ile seçkinlerin dilinin yakınlaşmasında önemli rol oynadığı için, konuya devlet gazeteciliğiyle başlamak ve sonra diğer alanlar üzerinde durmak yerinde olacaktır.

Osmanlı'da Devlet Gazeteciliği ve Takvim-i Vekayi (1831-1922)

1830'lara gelindiğinde Osmanlı devleti ideolojisini ve icraatını bürokratlara, halka ve yabancılara anlatmak ve kabul ettirmek için, bütün modern devletler gibi, bir basın organına ihtiyaç duymuştur (Ortaylı 2001:196). Türk gazeteciliği batıdaki benzerlerinden yaklaşık iki asır sonra 1831'de başlamıştır (1). Bu gecikmenin en önemli nedeni, Osmanlı'nın modern yenilikler karşısında uzun süre (18. yüzyıl başlarına kadar) kapalı bir politika izlemiş olmasıdır. Batılı ülkelerin aksine, Osmanlı'da ilk gazetelerin devlet tarafından çıkarılma nedeni ise, belirtmiş olduğumuz kapalı politikaya bağlı olarak henüz sivil toplumun oluşmamış olmasıdır (Çakır 1997:200). Osmanlı'da yenileşme hareketinin halktan değil, yönetim tarafından başlatılmış olması, gazetecilik alanındaki öncülüğü de devlete bırakmıştır (Deliorman 1964:8).

Osmanlı gazeteciliğinin Batılılaşma yanlısı olarak bilinen II. Mahmut tarafından başlatılması, bir dizi ıslahatlar gerçekleştiren ve daha fazlasını gerçekleştirmek isteyen Padişah'ın yapılan işleri ve hedeflerini halka duyurma ihtiyacından kaynaklanır. Örgütlü bir sivil toplum olmamasına karşın, halkın bilgilendirilmesine önem verilmesi, 19. yüzyılın ilk çeyreğinde, Osmanlı yönetiminin teb'aya bakışında önemli değişiklikler olduğunun göstergesidir. Yönetim, kamuoyunu bilgilendirmeyi ve değişim ideolojisi çerçevesinde bir kamuoyu oluşturmayı önemli bulmaktadır. İstenen, "dinamik ama hükümetin çizgisini ve siyasetini pekiştirmeye yönelik tek hedefli bir kamuoyu"dur (Koloğlu 1993:153).

1 Kasım 1831'de Sultan II. Mahmud'un emriyle yayına giren 'Takvim-i Vekayi' başlangıçtan itibaren resmi tebliğlerin, hükümete ait haberlerin yanı sıra iç ve dış olaylara da yer vermiştir (Çakır 1997:56). Gazetede yazılar iç haberler, dış haberler, askeri işler, bilim, atama haberleri ve ticari hayat olmak üzere genellikle altı bölümde top-

lanmıştır (İnuğur 1993:176). Bu haliyle içerik olarak gazete, günümüzde bilinen resmi gazete türleri ile haber gazetelerinin orta yerinde bulunur. Gazete, devletin icraatlarını halka bildirme; iç ve dış olaylardan halkı haberdar etme; kamuoyu oluşturmanın yanı sıra, bilim, sanat ve edebiyat üzerinde okuyucuyu eğitmek görevini de üstlenmiştir (Ortaylı 2001:197).

Beş günde bir çıkan ve 5.000 adet basılan gazetenin ilk sayıları, devlet büyüklerine, ulemaya, yüksek rütbeli memurlara, taşradaki eşrafa ve elçiliklere gönderilmiştir (İnuğur 1993:176). Böylece hemen hemen ülkenin her tarafına ulaşmış olan gazete, ayrıca Fransızca, Rumca, Ermenice, Arapça ve Farsça nüshalarıyla toplumun her kesimine hitap etmiştir (Koloğlu 1993:153). Osmanlı kamuoyu çeşitli gruplardan oluştuğu için, onu denetleme ve yönlendirme isteği çeşitli zümrelere ve topluluklara seslenmeyi gerekli kılmaktadır. Gazetenin yayın ve dağıtım politikasından anlaşıldığı gibi, Osmanlı yönetimi, çeşitliliğin hem bilincindedir hem de izlemiş olduğu yayın politikasıyla bu durumu modernleşme sürecinde de meşrulaştırmaya devam etmiştir (Lewis 1993:96). Türkiye'de yayınlanan ilk Ermenice gazetenin 'Takvim-i Vekayi'nin Ermenice versiyonu 'Lirokir' (1832) olması dikkat çekicidir (İnuğur 1993:179).

'Takvim-i Vekayi'nin Türkçe'nin yanı sıra Osmanlı'da etnik ve dinsel toplulukların yaygın olarak konuştuğu dillerde de yayın yapması ile '1789 Devrimi'nin ilk yıllarında, Fransa yönetiminin, resmi buyrukları halk tarafından daha iyi anlaşılması için temel dillere ve lehçelere çevirerek dağıtması arasında paralellikler vardır (Guibernau 1996:123). Osmanlı'nın dil politikasında, Türklerin hakim etnik unsur olmalarından ve yönetimde merkezileşme politikalarından dolayı Türkçe ayrıcalıklı bir yere sahip olsa da, diğer topluluk dillerinin yazı diline dönüşmesi engellenmeye çalışılmamıştır. Bu durum, Osmanlı modernleşmesinin ve Osmanlı resmi ulusçuluğunun, beraberinde etnik ve kültürel homojenleşme anlayışını getirmediğinin göstergesidir. Resmi basın dinlerin ve etnisitenin tartışılmamasına özen göstermiştir. Bununla birlikte, Osmanlı gazeteciliği, Türk dilinin 'sadeleşme'sine, yaygınlaşmasına yaptığı katkılarla, Osmanlı ulusçuluğunun (daha sonraları Türk ulusçuluğunun) gelişimine önemli katkılarda bulunmuştur.

Takvim-i Vekayi'nin Dilde Sadeleşmeye Etkileri

Osmanlı İmparatorluğu'nda bir olgu olarak dilde 'sadeleşme', 18. yüzyılda devlet girişimiyle hayata geçen Türk matbaacılığıyla başlar. Sadrazam Nevşehirli İbrahim Paşa'nın himayesinde, fen, sanat, edebiyat ve tarih bilginlerinden oluşan bir heyet, telif ve tercüme eserler yoluyla Osmanlı bilim ve kültür hayatını geliştirmeye çalışmıştır (Aktepe 1968:23). İbrahim Paşa, resmi tarih yazıcıları olan vakanüvislere süslü üslup kullanmalarını yönünde zaman zaman talimatlar vermiştir. Bu aşamada, devlet bürokratlarının "iletişim boşluklarını" gidermek için sözlük çalışmalarına başlanması ve İslam klasiklerinin Türkçe'ye çevrilerek Türkçe'nin 'eğitim dili' olma sürecine girmesi dikkat çekicidir (Mardin 1995:146,156).

18. yüzyılda dilde 'sadeleşme'ye etki eden bir başka faktör, Osmanlı bürokrasisinde ve yönetimde devşirmelerin yerini, "Anadolu halkından çıkan gençlerin" almasıyla başlayan "idari Türkleşme" olgusudur. Osmanlı yönetiminin kozmopolit yapısının Türk unsuru lehine değişmeye başlamasıyla, seçkinlerin edebiyatı olan Divan şiirinde Arapça ve Farsça karışımı ağdalı dil yerini "İstanbul halkının konuştuğu Türkçe'ye bırakmaya başlamıştır. Bu dönüşüm, hem edebiyat hayatına canlılık getirmiş hem de 'bürokrasi dili', 'eğitim dili' ve 'edebiyat dili'ni gündelik dile yakınlaştırmıştır (Ortaylı 2001:71-2). Ne Türkçe sözlük ve çeviri çalışmaları ne de 'idari Türkleşme', bilinçli bir ulusçuluğun ürünleri değildir. Yalnız bu çalışmalarla "kültürel yönden güçlü bir Türkleşme sürecinin başlamış" olduğunu söylemek mümkündür (Ortaylı 2001:73).

'Türk yazı dili'nde asıl değişiklik, "daha ziyade resmi dilde ve onun bir kolu gibi görünen gazete dilinde başlar (Tanpınar 1988:110). Yukarıda Osmanlı'da dilde 'sadeleşme'nin Türk matbaacılığı ve 'idari Türkleşme'yle başladığını ve bu gelişmede devletin önemli işlevinin bulunduğunu gördük. Türk dilinin 'kitleleşme' ve Türk lehçelerinin 'bütünleşme' süreci ise, bir yüzyıl sonra, Türk gazeteciliğiyle başlar. Tüm yetersizliklere rağmen, 'dil kitleleşmesi' ve 'lehçelerin bütünleşmesi' konusunda da öncü rolü devlet üstlenmiştir (Seçmen 1972:52).

1831'de yayınlanmaya başlayan 'Takvim-i Vekayi' dilde 'sadeleşme' ve 'standartlaşma'yı

hızlandırmış, 'dil kitleleşmesi' ve 'lehçelerin bütünleşmesi' sürecini başlatmıştır. 1860'larda Türkçe sivil gazeteciliğin başlamasıyla, dilde Türkleşme, bilinçli bir ulusallaşma programının parçası haline gelir. Çalışmamız, 'resmi ulusçuluk' ve devlet modernleşme politikalarının uluslaşmayı doğurması üzerinde odaklandığı için, resmi ve yarı-resmi gazetelerin dil üzerindeki etkilerini ortaya koymakla yetineceğiz.

'Takvim-i Vekayi', geleneksel münevver zümreden daha geniş bir kitleye ulaşmayı amaçladığından, yazıların açık ve sade olmasına dikkat edilmiştir (Mardin 1995:168). Buna karşın, 'sadeleşme' arzusunun bir anda gerçekleştiğini veya gazetede yazıların hepsinin aynı sadelikte olduğunu söylemek mümkün değil. 'Takvim-i Vekayi' yazarları, "bir yandan padişahın nazarları önünde onun 'şahane' niyet ve amellerinden bahsederken 'ihtişamlı' ve 'eskimiş' bir dil kullanmak; bir yandan da muayyen fikir ve maksatları halka açıkça anlatmak zaruretleri arasında kaldığı için, 'ağdalı' ve 'ağdasız' her iki üslubu yan yana kullanmak mecburiyetinde kalmıştır" (Özdem 1999:864). Baskıcı olmayan bütün değişim dönemlerinde olduğu gibi, burada terk edilmek istenen şey ile ikame edilmek istenen şeyin bir arada bulunması, sosyolojik olarak 'normal'dir. Bu süreçte önemli olan, resmi iradenin yönü ve girişimlerin istenen hedefe doğru ilerlemeyi mümkün kılıp kılmadığıdır.

II. Mahmut'un 'yazı dili'nin 'sadeleşme'sine önem verdiği, gazeteden bu konuda beklentilerinin olduğu ve Türkçe kelimelerin kullanılmasını teşvik ettiği bilinmektedir (İnuğur 1993:178, Tanpınar 1988:110). Takvim-i Vekayi Nazırı (editörü), Esat Efendi'nin bir seyahatle ilgili yazısındaki ifadeyi açık bulmayan Padişah, editörü şöyle uyarmıştır: "Pek güzel ve sanatlı olarak kaleme alındığıma diyecek yok ise de, bu gibi kamuya yayınlanacak şeylerde yazılacak sözlerin, herkesin anlayabileceği yolda olması gerekir. Öyle 'çetr'(2), 'gerdune' (3), 'tevsen' (4) gibi şeylerin Türkçe olarak düzeltilmesi gerekir" (Ertop 1985:333).

II. Mahmut, daha Osmanlı gazeteciliği başlamadan önce, 'yazı dilinin kitleleşmesi'nin önemini kavramış, resmi yazışmalarda sade bir 'yazı dili'nin geliştirilmesini teşvik etmiştir. III. Selim'in başlattığı ve II. Mahmut'un sürdürdüğü reformlar, kamuoyu desteğine daha fazla ihtiyaç

doğurduğu için, hükümet sık sık “beyannameler ve fermanlarla halka müracaat ediyordu”. Devletin halkla ilişki kurma ihtiyacı arttıkça, ‘resmi yazı dili’ de, ağdalı anlatımdan ayıklanmış, kolay anlaşılır bir yazı tarzına doğru evrilmiştir (Tanpınar 1988:110). Bu süreç, gazeteyle birlikte hızlanmış, özellikle halkı önemli olaylar etrafında aydınlatma ihtiyacı doğduğu dönemlerde, geleneksel ‘Osmanlı yazı dili’ biraz daha çözümlenerek, konuşma dili (İstanbul Türkçesi) ile arasındaki fark azalmıştır. 1840'lara gelindiğinde haber dili dikkate değer ölçüde sadeleşmiş ve halk diline yakınlaşmıştır (Özdem 1999:874).

Sadrazam Mustafa Reşit Paşa da devlet-tebaa ilişkisine önem verdiği için ‘Takvim-i Vekayi’ye özen göstermiş ve gazetesinin düzenli çıkmasını, abone sayısının artmasını sağlamıştır. Gazete, ‘Tanzimat Fermanı’ için kamuoyunun hazırlanmasında büyük rol oynar. Takvim-i Vekayi'nin uluslaşma açısından bir başka önemi, “Tanzimat dönemi yönetici ve düşünür kadrolarının oluşmasında okul görevi yapmış” olmasıdır (Koloğlu 1985:71).

Türkçe gazeteciliğin öncülüğünü devlet yaptığı gibi, Türkçe yerel gazetecilik de devlet tarafından başlatılmıştır. Resmi gazete geleneği 1860'lardan itibaren yeni bir boyut kazanır. Her vilayette bir yanı Türkçe diğer yanı bölgede en çok konuşulan cemaat dilinde olmak üzere resmi vilayet gazeteleri çıkarılmaya başlanır. Vilayet gazetelerinin yönetimlerinde memur-gazeteciler bulunmaktadır. Bu gazetelerin önemli işlevlerinden biri, bölge aydınları ile Osmanlı yönetimi arasında bağlantı sağlamış olmalarıdır (Koloğlu 1985:85). Vilayet gazetelerinin iki dilli (bazı vilayetlerde yayın dili dörde kadar çıkar) yapısı, Tanzimat yöneticilerinin siyasal bütünleşmeyi dil ve kültür bütünleşmesi biçiminde algılamadıklarının ve ayrıca “kapalı toplumu hedeflemediklerinin kanıtıdır” (Koloğlu 1993:187).

Ceride-i Havâdis 1840-1962

1831'de başlayan devlet gazeteciliği gelişerek devam ederken, resmi yayıncılığın beklentileri karşılamayacağı zamanlarda “devletin gözetiminde ve hatta desteğinde” birtakım özel gazeteler yayın hayatına girer. Bu özel gazeteler, genellikle İmparatorluğa yerleşmiş yabancılar tarafından çıkarılmış ve daha çok dışa dönük propandada işlevi görmüştür (Ortaylı 2001:196-8). 1840

yılında, İngiliz tebaasından William Churchill'e Türkçe gazete çıkarma imtiyazı verilir ve ‘Ceride-i Havadis’ adıyla çıkacak olan gazete, devlet tarafından maddi olarak desteklenir (Çakır 1997:66). ‘Ceride-i Havadis’, özel çaba ve sermayeyle çıkarılan ilk Türkçe gazete olmasına karşın, Churchill'e gazeteyi rahat çıkarabilmesi için devlet tarafından maaş bağlandığı için “yarı-resmi” bir gazete olarak değerlendirilmiştir (İnuğur 1993:181-3).

‘Ceride-i Havadis’, gazete dilinin yaygınlaşmasına önemli katkıda bulunur. ‘Takvimi Vekayi’ye oranla dili daha sadedir (Özdem 1999:874). Churchill'in ‘Ceride-i Havadis’ gazetesinin çıkışı için izin istediği dilekçede ve bu dilekçeye yöneticilerin verdiği cevapta yönetimin yaptığı işlerin halka duyurulmasının önemli olduğuna dikkat çekilmiştir. Gazetede Avrupa ülkeleri örnek gösterilerek, yazı dili ile konuşma dili, seçkinlerin dili ile halk dili arasındaki farklılıkların giderilmesi gerektiği vurgulanmıştır (Koloğlu 1985:773). İlk zamanlar az satmasına rağmen, belli bir okuyucu kitlesinin oluşmasını bu gazete sağlamıştır (Çakır 1997:38). Gazete dilindeki ‘sadeleşme’, okuyucu kitlesinin büyümesine paralel olarak devam etmiştir.

Makale türünü gelenek haline getirmesiyle ve hikaye tefrikacılığını başlatmasıyla, ‘Ceride-i Havadis’ Türk edebî gazeteciliğinin de temellerini atmıştır (Lewis 1993:146). ‘Ceride-i Havadis’in yazı-işleri bürosu, Osmanlı yönetiminden memnun olmayan genç bürokrat aydınlar için bir toplantı yeri haline gelmiştir. İleride özel Türk gazeteciliğini başlatacak olan yeni Osmanlı aydınlarının bir çoğu, çıraklık dönemlerini bu gazetede geçirmişlerdir. Bu yönüyle, gazete, Genç Osmanlılar’ın mesleki ve düşünsel birikimlerini kazandığı bir ocak gibidir (Tanpınar 1988: 147). Osmanlı'da özel gazeteciliğin 1860'lara kadar gecikmesinin nedenlerinden biri, eğitilmiş, okumuş bir sivil toplumun oluşmamasıdır. ‘Ceride-i Havadis’ Tanzimat döneminde oluşan aydın kuşağı bir araya toplamak ve sütunlarını onlara açmakla, sivil toplum geleneğinin oluşumuna katkıda bulunmuş, Osmanlı'da sivil gazeteciliğin altyapısını oluşturmuştur.

Ulusal Dilin Oluşmasında Diğer Kurumların Rolü

II. Mahmut Dönemi'nde hızlanan ve Tanzimat Fermanı'yla hukuki ve kurumsal bir çerçeveye kazanan Türk modernleşmesi, yapısal reformların ötesinde ve bu reformlar sayesinde, hayat tarzlarının ve toplumsal yapının yeniden biçimlenmesini hedeflemektedir. Türk modernleşmesi sürecinde Türkçe'nin (İstanbul lehçesinin) topluluklar-üstü ve topluluklar-arası bir düzeyde yeniden biçimlenerek uluslaşması, 'basın dili' ve 'bürokratik yazışma dili'yle sınırlı kalmayarak, 'eğitim dili'nde de kendini göstermiştir (5). Resmî çevreler, Osmanlı toplumunun bu hedefe ulaşmasında dilin ve eğitimin önemli olduğunun bilincindedir. Ulusal eğitim alanında modernleşmenin, 1824'de II. Mahmut'un ilköğretimin zorunlu hale geldiğini beyan eden fermanıyla başladığı söylenebilir. Tanzimat döneminde ise bugünkü orta dereceli okullara denk düşen sekiz yıllık Rüştiye mektepleri açılır (Akyüz 1993:131-2,143-4). 1846'da 'Meclis-i Maarif-i Umumiye'nin kurulmasıyla, bütün eğitim sistemi yeniden yapılandırılarak eğitim üzerinde ulemanın tekeli kaldırılmaya çalışılmış ve bir Osmanlı üniversitesi kurma düşüncesi tartışmaya açılmıştır (Mardin 1996:253-4). Devlet eliyle genel eğitim, teknik ve meslek eğitimi alanlarında yeni okulların açılmasıyla ve okullaşma oranının artmasıyla, medreselerin geleneksel olarak sahip olduğu 'eğitim dili'nin dışında Türkçe'nin hâkim olduğu yeni bir 'eğitim dili' oluşacaktır. Türk dilinin 'sadeleşme'sine önemli katkıları olan isimlerden biri Tanzimat'ın önemli devlet adamlarından Ali Paşa, diğeri Ahmet Cevdet Paşa'dır. Ali Paşa, yazılarını "kaba Türkçe" (6) ile kaleme almakla övünerek bu alanda örnek olmak istemiştir. Cevdet Paşa ise, İlk Öğretmen Okulu (Dârulmuallimîn)'nu kurmuş ve ilk Türk bilim ve sanat akademisi olan 'Encümen-i Daniş'in kuruluşunda büyük hizmetleri bulunmuştur (Karal 1985:316). Cevdet Paşa, öğretmen okulundaki derslerle ilgili Türkçe ağırlıklı bir program yapmış, Fuat Paşa'yla birlikte bir Osmanlıca gramer (Kavaid-i Osmaniye) hazırlamıştır. Bu gramer, daha sonra 'Encümen-i Daniş' tarafından yayınlanmıştır (Aktepe 1968:24).

Osmanlı Bilim ve Sanat Akademisi olarak adlandırabileceğimiz 'Encümen-i Daniş' 1851'de kurulmuştur. 'Encümen-i Daniş'in kuruluş amaçları arasında, ileride kurulması düşünülen Osmanlı üniversitesi için gerekli olacak ders kitaplarının ve 'halk eğitimi' için gerekli eserlerin telif ve tercüme yoluyla hazırlanması yer alır. Bu

iki amaç doğrudan 'eğitim dili' sorununu gündeme getirir. 'Encümen-i Daniş'in kuruluş mazbatasında, yazı dilinin Türkçeleştirilmesi ve halk eğitimiyle ilgili eserlerin halkın anlayabileceği bir dil ve ifadeyle yazılması ısrarla vurgulanır. Türkçe kitap yazanlara veya yabancı dilden kitap tercüme edenlere rehber olacak birer Türkçe gramer ve Türkçe sözlük hazırlanması kararlaştırılmıştır (Akyüz 1975: 16).

'Encümen-i Daniş'le "Osmanlı dilinin sadeleştirilmesi ve bilginin yayılması hedef alan bir ansiklopedist hareket" oluşturulmak istenmiştir (Mardin 1996:254). Kuruluş tüzüğünde 'Encümen-i Daniş'in, Arapça ve Farsça kelimelerin istilasından dolayı o zamana kadar ihmal edilen "lisân-ı türkînin ilerülemesine hizmet" edileceği, açıkça belirtilmiştir. Bu, Osmanlı yönetiminin dil konusunda atmış olduğu en açık ve en ileri adımdır.

'Takvim-i Vekayi'nin yayınlandığı günden beri, resmî çevreler, yazıların halkın anlayabileceği bir dille yazılması yönündeki isteklerini defalarca belirtmiş olmalarına rağmen, dille ilgili "resmî bir ilmi kuruluş" ancak 1851'de oluşturulabilmiştir (Akyüz 1975:25). Ne var ki gramerle ilgili çalışmalar bazı imla kurallarının tespit edilmesiyle sınırlı kalır. Sözlük çalışmasıyla ilgili hiç bir gelişme kaydedilmez. Bu kurumda halk eğitimi ve kurumsal eğitimle ilgili birçok kitabın hazırlandığı, bunlardan bir kısmının basıldığı bilinmekle birlikte, araştırmacılar günümüze kadar hazırlanan ve basılan kitapların tam listesine ulaşamamışlardır (Akyüz 1975:28-9). Encümen, tarih bilincinin geliştirilmesine de önem vererek, herkesin anlayabileceği sadelikte bir Türk tarihi yazılmasını karara bağlanmıştır. Ahmet Cevdet Paşa tarafından yazılan tarih kitabı (Tarih-i Cevdet) tamamlanarak, basılması sağlanmıştır.

Türk dilini, 'sadeleştirme'yi, 'yaygınlaştırma'yı, bilim ve gündelik iletişimin temeli, hepsinden önemlisi Osmanlı ulusunun üst-dili haline getirmeyi amaçlayan 'Encümen-i Daniş', 1850'lere gelindiğinde Osmanlı yönetiminin Türkçe'den yana olan tercihinin hanedanlıkla Türklük arasındaki etnik ilişkiden kaynaklanmadığının bir göstergesidir. Akademinin üyeleri arasında Rum, Ermeni, Arap gibi azınlık mensupları da yer almıştır. Ayrıca İngiliz, Fransız ve Avusturyalı oryantalistlere ve tarihçilere onursal üyelik veril-

diği ve çeşitli konularda bunların bilgilerinden yararlanıldığı bilinmektedir (Aktepe 1968:24).

Encümen-i Daniş'in Türk modernleşmesinde ve uluslaşmasında önemi, Osmanlı'nın kendi kültürünü, dilini ve tarihini koruyup, geliştirerek uluslararası bilim ve düşünce hayatıyla ilişkisini sağlayacak bir akademi olmasından kaynaklanır. 'Encümen-i Daniş', Osmanlı üniversitesinin kuruluşuna öncülük etmek gibi bir misyonu olmasına rağmen, 'Darülfunun'un kuruluşundan (1862) önce tarihe karışmıştır. Akademi niteliğinde bir kuruluş, 1870'lerin sonlarında 'Meclis-i Mebusan'da tekrar gündeme gelmiş, devrin önde gelen ilim adamlarından bazıları, bu konuda II. Abdülhamit'e müracaatlarda bulunmuştur (Aktepe 1968:26).

Osmanlı'da modernleşme süreci hem açık topluma doğru yönelme hem merkezileşme hem de dışarıdaki kurumların model alınması açısından içeride hareketliliğin ve topluluklar arası ilişkilerin yoğunlaşmasını; dış ilişkilerin de hızla gelişmesini doğurmaktaydı. Açık topluma yönelme Türkçe'yi ortak dil, merkezileşme ise bürokrasi dili haline getiriyordu. Dış ilişkilerin artması ise başta Osmanlı hariciyesi olmak üzere dil bilen gençlere olan ihtiyacı artırmıştır.

Osmanlı hariciyesinin yabancı dil bilen eleman ihtiyacını 1820'lere kadar büyük ölçüde Rumlar karşılamıştır. 1820'lerde gerek Yunan milliyetçiliğinin yükselmesi gerekse Osmanlı-Rus ilişkilerinin gerilmeye başlaması Ortodoks Rumlara olan güveni azalttığından (Findley 1996:46), Osmanlı hariciyesinin kapısı dil bilen Müslüman gençlere açılmıştır. Bu gençlerin ihtiyacı karşılamakta yetersiz kaldığı anlaşılınca, 1832 yılında 'Tercüme Odası' kurulur. Bir süre sonra burası dil öğreten bir kurum olma özelliğinin ötesinde yeni toplumsal ve siyasi fikirlerin öğrenildiği bir okul haline gelir. Burada eğitim gören gençler, yeni fikirlerin topluma yayılmasına öncülük etmişlerdir. "Garplılaşma fikrinin, siyasi mücadele fikriyle beraber yürümesi ve yeninin bütün düşünce ve sanat hayatını sarması, nispeten sade dil ve düzgün nesir endişesinin ön safta yer alması gibi vâkıalar, bu kalemde kendiliğinden teşekkül eden muhitin tabii eseridir" (Tanpınar 1988:143). Bunların birçoğu ileride 'Yeni Osmanlılar' gurubu içinde yer alır. 'Tercüme Odası'nın kurulması ve Türklerin Batı dillerini öğrenmeye başlamaları, azınlıkların Osmanlı hari-

ciyesindeki etkinliğini azaltmaya başlamıştır. Bu durum, hariciyede çalışmak isteyen azınlıkları Türkçe öğrenerek, eksikliklerini azaltmaya sevk etmiştir. Şüphesiz benzeri durum diğer alanlarda da oluşmuş, Osmanlı kurumlarında çalışmak isteyen ve Osmanlı pazarında ticaret yapmak isteyen azınlıklar için Türkçe, bir 'meslek dili' haline gelmiştir.

SONUÇ

Osmanlı devletinin bürokrasi, basın/gazetecilik ve eğitim alanlarında dilin 'sadeleşme'si konusunda yapmış olduğu çabalara ve teşviklere karşın, Meşrutiyet'e (1876) geldiğinde, bir iletişim sorunu olarak dil sorunu tam olarak çözülmüş değildir. Devlete parlamenter biçim vermek ve farklı etnisite, din ve mezheplere mensup bireylerden eşitlik esası üzerinde bir ulus meydana getirmek amacıyla hazırlanan, 'Kanun-u Esasi'nin 18. maddesinde Türkçe Osmanlı'nın 'resmi dili' olarak ilan edildiğinde de sorun çözülmemiş, dahası yeni boyutlar kazanmıştır. İlk 'Meclis-i Mebusan' toplandığında, farklı yörelerden gelen ve Türkçe konuşan mebuslar, kendi aralarında kolayca anlaşamadıklarını fark etmenin şaşkınlığını yaşamışlardır. Bu durum Türkçe'nin düzenlenmesi yolundaki kanaati kökleştiren ve çalışmalarını hızlandıran yeni bir faktör olur (Karal 1985:317). Bu tarihten sonra, dil üzerindeki tartışmalar yoğunlaşarak devam eder. Bir taraftan, 18. yüzyılda başlayan Arapça ve Farsça gibi yabancı dillerin Türkçe üzerindeki etkilerine karşı 'dil sadeleşme' devam ettirilirken, diğer yandan İstanbul lehçesi temel alınarak Türk lehçelerinin 'bütünleşme'si ve Türkçe'nin 'standartlaşma'sı sağlanmaya çalışılmıştır. Bu yönde, II. Abdülhamit döneminde, eğitimin yaygınlaşmasının, gazete ve kitap sayılarının ve tirajlarının artmasının önemli katkıları olmuştur. Fakat sorunun bu dönemde de tam olarak çözüldüğünü söylemek mümkün değildir.

Osmanlı devletinin yenileşme politikası, birbiriyle ilişkili olarak basın, bürokrasi, eğitim ve edebiyat dillerinde uzun süre devam edecek olan bir değişim sürecini başlatmıştır. Bu süreçte, yönetimin üst-dil tercihi yalın bir Türkçe'ye doğru evrilmiş; seçkinlerin dili ile halk dili arasında bir yakınlaşma olmuş; Türk dilinin lehçeleri İstanbul lehçesi etrafında 'bütünleşme' sürecine girmiş; Türkçe, Türk olmayan unsurlar arasında 'yazı dili' olma özelliğini güçlenerek devam

ettirmiştir. Din, mezhep ve etnik farklılık göstermeden vatandaşlık temelli bir Osmanlı ulusu yaratmak isteyen, yönetimin Türk dilini bir üst-dil haline getirme yönündeki açık tercihi ve Türk dilini geliştirme yolundaki katkıları, II. Abdülhamit zamanında sivil çevrelerde gelişen Türk ulusçuluğunun kendini önce dil ulusçuluğu biçiminde ifade etmesini kolaylaştırmıştır. Sivil çevrelerde dil ulusçuluğunun gelişmesinde, 1876'da Türkçe'nin 'resmi dil' olarak kabul edilmesinin önemi büyüktür.

Osmanlı resmi ulusçuluk hareketinde, yabancı kökenli kelimelerin atılmasına yönelik 'tasfiyeci' bir zihniyet hâkim olmamış, imparatorluk toprakları içinde konuşma dili ile yazı dilinin birleştirilmesi amaçlanarak, ağıdalı ifade yerilmiştir. Gerek görüldüğünde, 'Takvim-i Vekayi' gibi resmi ve 'Ceride-i Havadis' gibi yarı-resmi gazetelerde elektrik, fabrika, telgraf, pasaport, avukat, banka, banker gibi yabancı kökenli kelimeler (Ertop 1985:335), Türk diline aktararak benimsenmiştir. Türk dilinin kökeniyle ilgili çalışmalar, Osmanlı resmi uluslaşma sürecinin dışında 19. yüzyılın son çeyreğinde gelişmiş ve bu hareket 'dilde Türkçülük hareketi' olarak anılmıştır. Türkçe'nin 'sıfırlanma'sıyla ilgili düşünceler ise, 20. yüzyılın başlarında sivil ve resmi çevrelerce geliştirilen siyasal içerikli Türk ulusçuluğunun alt ideolojisi olarak ortaya çıkmıştır.

Teritoryal sınırlar içinde iletişimi sağlamak amacıyla savunulan ve uygulamaya konulan dilde ulusçuluğun, beklenmeyen sonuçları da olmuştur. Dilde ulusçuluk, bir yandan sınırlar içinde dillerin ve lehçelerin bir üst-dil (ortak yazı dili) etrafında birleşmesini/bütünleşmesini sağlarken (Özdem 1999:859); öte yandan teritoryal sınırlarla çakışan bir 'iletişim engeli' oluşturarak, sınır-ötesi akraba ve komşu topluluklarla olan dil yakınlığının ve iletişimin bozulmasına neden olabilmektedir (Lewis 1993:427). Osmanlı'nın dilde uluslaşma politikası, bir 'dilde arılaşma' politikası değil, 'dilde sadeleşme' politikasıdır. Bu nedenle de, komşu ve akraba toplulukların aydınları, özel bir dil eğitimi almadan İstanbul basınına takip etmede dil açısından bir engelle karşılaşmadığı gibi; Osmanlı aydınları da komşu ve akraba toplulukların basınına anlayacak bir dilsel donanıma sahip olmuştur.

NOTLAR

(1) Osmanlı yönetiminin çıkarttığı ilk gazete, Alexandra Blacque adlı bir Fransız'ın editörlüğünde Fransızca olarak çıkan '*Moniteur Ottoman*'dir. '*Takvim-i Vekayi*'nin hazırlık çalışmalarının uzun sürmesi, ilk Osmanlı gazetesinin Fransızca olarak yayınlanması sonucunu doğurmuştur. Çünkü, bu sırada Osmanlı acil olarak hem Avrupa'da kendi lehine oluşacak bir kamuoyuna hem de Mısır Hıdivi'ne karşı dış desteğe ihtiyaç duymaktadır (Çakır: 201; İnuğur: 169). Daha sonraları '*Takvim-i Vekayi*'deki yazıların Fransızca çevirileri bu gazetede yayınlanmaya başlanacak ve '*Moniteur Ottoman*' gazetesi '*Takvim-i Vekayi*'nin Fransızca versiyonu haline gelerek, Osmanlı resmi gazeteciliğinde ikincil konuma düşecektir.

(2) Çadır, gölgelik, gece

(3) Araba

(4) Başı sert at, dik başlı at

(5) Türk dilinin uluslaşması bürokratik yazışma dili, basın dili ve eğitim dili alanlarında başlamış, bu süreçlere on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren, çok daha yoğun ve etkileyici bir biçimde 'edebiyat dili'nde uluslaşma süreci ilave olmuştur. Meşrutiyet' Dönemi öncesi, 'resmi uluslaşma' uygulamaları ve bu uygulamaların ulusal dilin oluşmasına etkisi üzerine olan bu çalışmamızda, sivil çevrelerde gördüğümüz edebiyat dilinin uluslaşması üzerinde durulmayacaktır.

(6) O dönemde halkın konuştuğu Türkçe 'kaba Türkçe' olarak adlandırılmaktadır.

KAYNAKLAR

Aktepe M (1968) Türkiye'de Akademi Meselesi ve II. Abdülhamit'e Dil Akademisi Hakkında Sunulan Layiha, Belgelerle Türk Tarihi Derg, 1(8), 22-28.

Akyüz K (1975) Encümen-i Daniş, Ankara Üniversitesi Eğitim Fak. Yayınları, Ankara.

Akyüz Y (1993) Türk Eğitim Tarihi, Kültür Koleji Yayınları, İstanbul.

Anderson B (1995) Hayali Cemaatler, İ. Savaşır (çev), Metis Yayınları, İstanbul.

Çakır H (1997) Osmanlı Basınında Reklam, Elit Reklamcılık, Ankara.

- Deliorman N (1964) İlk Türk Gazetesi, Türk Kültürü Derg, 23, 6-11.
- Ertop K (1985) Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Dil Sadeleşmesi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi-II, İletişim Yayınları, İstanbul, 333-340.
- Fındıkoğlu ZF (1999) Tanzimat'ta İçtimai Hayat, Tanzimat-II, MEB Yayınları, İstanbul, 619-659.
- Findley CV (1996) Kalemiden Mülkiyeye, G. Ç. Güven (çev), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.
- Guibernau M (1996) Milliyetçilikler, N. N. Domaniç (çev), Sarmal Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawm E (1995) 1780'den Günümüze Milletler ve Milliyetçilik, O. Akinhay (çev), Ayrıntı Yayınları, İstanbul.
- Hobsbawm E (1996) "Language, Culture and National Identity", Social Research, 63(4), 1065-1080.
- İnuğur MN (1993) Basın ve Yayın Tarihi, Der Yayınları, İstanbul.
- Karal EZ (1985) Tanzimat'tan Sonra Türk Dili Sorunu, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi-II, İletişim Yayınları, İstanbul, 214-332.
- Karpat KH (2001) Ortadoğu'da Osmanlı Mirası ve Ulusçuluk, İmge Kitabevi, Ankara.
- Koloğlu O (1985) Osmanlı Basını İçeriği ve Rejimi, Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi-I, İletişim Yayınları, İstanbul, 68-93.
- Koloğlu O (1993) Osmanlılarda Basın ve Kamuyu, Osmanlı Ansiklopedisi-VI, Ağaç Yayınları, İstanbul, 151-219.
- Lewis B (1993) Modern Türkiye'nin Doğuşu, M. Kıratlı (çev), TTK Yayınları, Ankara.
- Mardin Ş (1995) Türk Modernleşmesi, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mardin Ş (1996) Yeni Osmanlı Düşüncesinin Doğuşu, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Mauss M (1996) Nation, Nationality, Internationalism, S. Woolf (ed), Nationalism in Europe 1815 to the Present, Routledge, London, 85-101.
- McLuhan M (2001) Gutenberg Galaksisi, G. Ç. Güven (çev), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul.
- Ong WJ (1999) Sözlü ve Yazılı Kültür, S. Postacıoğlu-Banon (çev.) Metis Yayınları, İstanbul.
- Ortaylı İ (2001) İmparatorluğun En Uzun Yılı, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Özdem R (1999) Tanzimat'tan Beri Yazı Dilimiz; Fikri Nesir Dilimizin Gelişmesi, Tanzimat-II, MEB Yayınları, İstanbul, 861-931.
- Seçmen H (1972) Şinasi, TDK Yayınları, Ankara.
- Smith AD (1994) Milli Kimlik, B. S. Şener (çev), İletişim Yayınları, İstanbul.
- Spencer P and Wollman H (2002) Nationalism; A Critical Introduction, Sage Publications, London.
- Tanpınar AH (1988) 19. Asır Türk Edebiyatı Tarihi, Çağlayan Kitabevi, İstanbul.
- Woolf S (1996) Introduction, S. Woolf (ed.), Nationalism in Europe 1815 to the Present, Routledge. London, 1-39.